

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok
1.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

RECITI
Budapest • 2012

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A köteteink honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Felelős kiadó: az MTA BTK főigazgatója
Borítótervezés, tördelés, képszerkesztés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötetészet: Pannónia Print Kft.

FALUDI FERENTZ' ÉNEKEI.

I. ÉNEK. KISZTÖ ÉNEK.

Úri nemzet eredete,
Déli, jeles, ép termete:
Gyöngyös, köves, szép ruhája,
Ruhájánál szebb artzája;
De mit használ, ha hamis?

Szeme kökény, tsillag fénye,
Ámor' tsoda építménye:
Tüzet lobbant pillantása,
Mint az egek' villámlása;
De mit használ, ha hamis?

Faludi Ferenc verseinek recepciója a XVIII–XIX. századi kéziratos énekeskönyvekben

Az „egyéb után írások”¹ mint a Faludi-vershagyomány recepciójának forrásai

Faludi Ferenc költészetének fogadtatását tanulmányozva, úgy vélem, elkerülhetetlen a költői életmű azon másodlagos, „receptuális mozgásterének”² a vizsgálata, amelyet a közköltészet jelent. Akárcsak Amade László vagy Csokonai kapcsán, Faludi verseiről is elmondhatjuk, hogy bekapcsolódtak a XVIII–XIX. századi közköltészet mint „lehetséges irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”³ köztes játékterébe.

E kutatási irány jelentőségére többen felhívták már a figyelmet. Küllös Imola Amade László verseinek folklorizációja kapcsán világít rá ennek fontosságára.⁴ Csörsz Rumen István a közköltészet kutatásának többek között poétikai-retorikai, mentalitás- és ízléstörténeti távlatait villantja fel; ez utóbbinak egyik lehetséges útja az általam is választott statisztikai vizsgálat.⁵ Szilágyi Márton a szerzőkhöz köthető közköltészeti darabok tanulmányozásának főként olvasástörténeti jelentőségét, illetve (a regisztráláson túl) lehetséges alternatív kánonok feltárásában játszott szerepét hangsúlyozza.⁶

1 FALUDI Ferenc *költeményes maradványai a jegyző könyvvel együtt...*, kiad. RÉVAI Miklós, 2. megjebbított nyomtatás, Pozson, Loewe, 1787², 11. (Révai lábjegyzete)

2 CSÖRSZ Rumen István, „Zörgettek rózsám ablakán”: Csokonai a közköltészet kapujában = „Et in Arcadia ego”: A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005 (Csokonai Könyvtár, 36), 170.

3 CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet – irodalom alatt, kultúrák fölött*, *Literatura*, 32(2006), 273–282, itt: 276.

4 KÜLLÖS Imola, *Amade László verseinek folklorizációja = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 93.

5 CSÖRSZ Rumen István, *Szöveg szöveg hátán: A magyar közköltészet variációs rendszere 1700–1840*, Bp., Argumentum, 2009 (Irodalomtörténeti Füzetek, 165), 193.

6 SZILÁGYI Márton, *Küllös Imola, Közköltészet és népköltészet, A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, It, 2006, 470–471.

Faludi maga is fordít, átdolgoz. Költészetének németes-olaszos forrásvidékéről Turóczi–Trostler József, Koltay-Kastner Jenő, Szauder József, Sárközy Péter értekeztek,⁷ vallásos énekeinek mintáiról és változatairól pedig a századfordulón Drebitka Ferenc.⁸ Máig kiaknázatlanok a Szelestei Nagy László által ismerttetett⁹ nagyszombati autográf adatai. Itt ugyanis a versek paratextusai utalhatnak azok eredetére: a *Cupido* és a *Remete* alapszövege német („ex germanico”, „ex germanico versio”); a Nádasi-epitáfium és a *Szerencse* fölött német, illetve olasz nótajelzés olvasható. A *Forgandó szerencse* paratextusa („Fortuna lubrica”) megegyezik a *Lőcsei énekeskönyv*ben olvasható, azonos versformában íródott, latin nyelvű vers incipitjével, amiről ilyenformán, a formai és tematikai hasonlóság alapján, talán joggal állíthatjuk, hogy mintaként szolgálhatott a jezsuita szerző számára.¹⁰ Faludi verseinek hátterében tehát latin, német, olasz nyelvű szövegek állnak, egy olyan, a közköltészettől sem független, magyar nyelvterületen is élő hagyomány, amellyel azonban az alábbiakban nem foglalkozunk.

Történeti szempontból „a néma olvasó válasza kevésbé ellenőrizhető”,¹¹ a közköltészet kontextusában azonban már nem beszélhetünk „néma olvasóról”. A befogadó – „szöveggazda” minőségében – azáltal, hogy kiválasztja, lejegyzi, saját ízlése és igényei szerint alakítja a szerzői művet, személyes olvasói reflexióhoz is juttatja azt.¹² Így „nyílt szöveggé” válnak, a másolás, előadás, a használat („szövegromlás”, javítás, az egyéni stílusjegyek lekopása, rövidítés, parafrázis stb.) során létrejövő változat ugyanakkor azt bizonyítja, hogy a befogadó, értelmező szöveghez való viszonyulása nem közömbös. A lejegyzett versek másolatai a választás gesztusa révén ezek népszerűségét, korabeli ismertségét is jelzik, s regisztrálásukkal – a számok tanúsága szerint – a Faludi-recepció egy korántsem elhanyagolható vonatkozása, a művek kanonizációjának egy másfajta vonulata tárható fel.

7 KOLTAY-KASTNER Jenő, *Faludi Ferenc olasz versformái*, ItK, 34(1924), 19–27; TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar irodalom – világirodalom*, I–II, Bp., 1961, 363–368, 369–379; SÁRKÖZY Péter, *Faludi Ferenc (1704–1779)*, Pozsony, Kalligram, 2005 (Magyarok emlékezete), 147–159.

8 DREBITKA Ferenc, *Hymnus Francisci Faludi eiusque origó hispano-lusitana et „O Deus, ego amo te, nec ...”*, A Kalocsai J. T. Érseki Főgimnázium Mária-kongregációjának jubiláris értesítője, 1899/1900, 5–48; Uő, *Egy kis költemény nagy világot járja*, Az angolkiasszonyok eperjesi Sancta Maria leánynevelő intézetének értesítője, 1907/1908, 1–24.

9 SZELESTEI N. László, *Faludi Ferenc autográfversek könyve Nagyszombatban*, MKsz, 115(1999), 287–303. Szelestei itt a *Phyllis* Turóczi-Trostler által azonosított német mintájának egy variánsát is közli Paintner Mihály kéziratából, 296–297.

10 „Fortuna lubrica qam fallax es! / Quo volvis turbine Humanas res! / Dum sunt in culmine / Intorto fulmine; intorto fulmine / Evertis spes / Fortuna etc...” (*Aria de Corvino; Lőcsei ék.*, 1768, 125.)

11 SZEGEDY–MASZÁK Mihály, *Színhagyomány és irodalom: kapcsolat vagy ellentét? = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 33.

12 CSÖRSZ, „Zörgettek...”, *i. m.*, 170.

A témaválasztás annál is inkább indokolt, mivel Faludi verseinek esetében nem rendelkezünk a szerző életében megjelent, nyomtatott változattal. Míg prózai munkái a század közepétől több kiadást is megértek, verseit nem jelenteti meg (feltehetően nem „szerénységből”, mint Négyessy vélte,¹³ hanem egy másfajta irodalomszemlélet jegyében). „Énekei” azonban, autográf, gyakran díszes kivitelezésű verseskötetei,¹⁴ illetve az ezekről készült másolatok révén, már életében terjedtek, s beilleszkedtek a közköltészet szövegeinek hagyományozódási láncába. A nagyszombati autográf címirata – *Magyar Enekek. Mindenikének meg vagon az eő Nótája*¹⁵ – a versek fogantatására való utalás mellett mintegy proponálja a közköltészet létmódjára jellemző terjesztést. Dallam és szöveg együttélése, a régi énekköltészet szövegalkotási és -használati gyakorlatához kapcsolódva, itt evidencia.¹⁶ Ugyanakkor az énekelt vers nem kötődik kizárólagosan az írásos hordozókhoz, belép az oralitás világába, az elhangzást követően pedig ismét lejegyzésre kerülhet, visszatérve a kézirat (esetenként nyomtatott) variálódási láncba. Ez a Faludi-variánsok mozgásterére is jellemző, s a jelenség általánosnak mondható a kora újkori Magyarországon, ahol oralitás és írásbeliség, folklorikus, populáris és elit költészet egymás számára nyitott, átjárható világ.¹⁷

Az „irodalmi jellegű szövegek befogadási-használati modellje”-ként definiált,¹⁸ hármas tagolású, közlekedőedényhez is hasonlított rendszerben a közköltészet középen helyezkedik el, s mediális helyzete révén közvetít a folklór és az egyre inkább írásos hordozókhoz kötődő műköltészet, „magas irodalom” között.¹⁹ Esetünkben a közköltészet szekundér, tágabb definíciója releváns. Ez

13 FALUDI Ferenc *Versei*, kiad. NÉGYESSY László, Bp., Franklin, 1900 (Olcsó könyvtár), 112.

14 Múzeumi autográf (OSZK Oct. Hung. 357), Szombathelyi példány (szombathelyi Egyházmegyei Könyvtár), hasonmás kiadása: *Forgandó szerentse: Faludi Ferenc (1704–1779) kéziratosa versesfüzete*, bev. DOBRI Mária, KOVÁCS Mihály, Szombathely, 1992; Nagyszombati autográf (Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság Levéltára, Fasc. 134. c. 4.), ismerteti SZELESTEI, i. m.

15 SZELESTEI, i. m., 289.

16 Erről újabban, régi magyar irodalmi példákkal: KÖSZEGHY Péter, *Énekvers/szövegvers – a vers létmódja = Ghesaurus: Tanulmányok Szentmártoni Szabó Géza hatvanadik születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., rec.iti, 2010, 459–468. <http://rec.iti.mta.hu/rec.iti/Members/szerk/ghesaurus-1/Koszeghy-Ghesaurus.pdf>

17 ORLOVSZKY Géza, *Micsoda madár? = Folklor és irodalom*, szerk. SZEMERKÉNYI Ágnes, Bp., Akadémiai, 2005 (Folklor a magyar művelődéstörténetben, 1), 51., KÜLLŐS Imola, *Közköltészet és népköltészet: a XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*, Bp., L'Harmattan, 2004 (Szóhagyomány), 23.

18 CSÖRSZ, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274.

19 A közköltészet definícióiról és jellemzőiről: *Közköltészet 1, Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi magyar költők tára, XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 17–29; KÜLLŐS, i. m., 15–30; Csörsz Rumen István, *Közköltészet a többnyelvű Magyarországon (1700–1840) = Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*, szerk. Bíró Ferenc, Bp., Argumentum, 2005, 207–209; Uő, „Zörgettek...” i. m., 150–151; Uő, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274–276; Uő, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

az „irodalmi létmód és kommunikációs csatorna”²⁰ a két szomszédos réteghez való viszonyában, átfedései által definiálható. Ide tartozik tehát nemcsak a szűkebb értelemben vett közköltészet anonim, variánsokban létező, tömeges terjesztésű vershalmaza, hanem minden olyan szöveg (így a műköltészet is), amely a kéziratos hagyománylánc részévé válik, illetve napvilágot lát a népszerű nyomtatványok lapjain.²¹ Csörsz Rumen István a szemléletes „rendező-pályaudvar” metaforát használja, „ahol a különböző irányból érkező szerelvények újakká kapcsolódnak össze, rakományuk pedig egyesül, vagy szétosztásra kerül más vonatok között”.²² A kéziratos énekeskönyvek, verses kéziratok, ponyvanyomtatványok lapjain felbukkanó Faludi-szövegek e köztes hatótérbe kerülve a közköltészet egyéb alkotásaihoz hasonlóan viselkednek. Csak ritkán kapcsolódnak a szerző nevéhez (anonimitás), s a változatképződés szinte minden szintje megfigyelhető ezeken a szövegeken, az egyszerűbb textológiai szintű beavatkozásoktól a parafrázisig és travesztiáig. Ebben a dinamikus befogadói rendszerben az olvasók, éneklők, felhasználók saját műveltségük és ízlésük alapján alakították át a verseket. Legtöbbször nem csupán másolói azoknak, hanem az átdolgozói, kompilátori szövegalkotás sem idegen tőlük. Nemcsak ez az utóbbi, hanem a reprodukálás, a lejegyzés minden formája teljes értékű változatnak tekintendő, hiszen az egyszerű másolás is gyakran rögzít kisebb hangtani, lexikai változtatásokat, „félrehallásokat”.²³ Azon túl, hogy az előfordulás a vers ismertségének bizonyítéka, maga a lejegyzés egyfajta választást, ízlést tükröz.

Az alábbiakban Faludi-versek recepcióját vizsgálom a XVIII–XIX. századi kéziratos hagyományban. Mivel a szerzői szövegek határai ebben a közegben kérdésessé válnak, pontosítsuk, mi is lehet vizsgálódásunk tárgya. Az autográfok szövegváltozatai között is jócskán akad eltérés, ezért az „eredeti”, szerzői szöveg fogalma relativizálódik, hiszen az, ami majd a kéziratos énekeskönyvek lapjain lejegyzésre kerül és folklorizálódik, már eleve variáns. A közköltészet szférájába kerülve ezek tovább variálódnak, a szétírás/széténeklés szélső határain pedig akaratlanul is felmerül a kérdés: hol végződik egy szöveg, és hol kezdődik egy új? Mi az, ami még Faludi alkotásának tekinthető? A kérdés valójában jelentőségét veszti, ha a közköltészet szövegeszménye felől közelítjük meg. Minden, ami ebbe a tartományba kerül, „nyílt szöveggé” válik, az „eredeti” szerzői szöveg variálódik, széttöredezik, majd esetleg újabb szövegekkel kapcsolódik össze a szöveggazdák interaktív befogadói attitűdje nyomán. Az elvariálódott Faludi-

20 Csörsz, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 274.

21 RMKT XVIII/4, 18. és Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

22 Csörsz, *Közköltészet a többnyelvű...*, i. m., 207–208.

23 Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, *A XVIII. századi közköltészet textológiai problémái*, It, 2004, 345–355, itt: 345.

alkotásokra tehát ugyanúgy kell tekintenünk, „mint a szabadon formálódó, anonim szövegekre”,²⁴ hiszen akként viselkednek (Faludi neve csak a legkritikább esetben fordul elő).

A Faludi-vershagyomány recepciójának tanulmányozásakor tehát figyelembe veszek minden olyan szöveget, amely ebből a szempontból relevanciával bír, amely még Faludi-szövegek nyomát hordozza, vagy abból inspirálódott. Ide tartoznak a lexikai (mint a fonémák, morfémák cseréje, szórendi változások vagy a közlés irányának megváltozása) vagy strukturális változásokat mutató énekek (rövidítés, bővítés, vándorstrófák, metrumváltás), az alkotások formaváltozatai, illetve a téma- és műfajváltozatok. Nem kerülnek be a statisztikai vizsgálatba a csak metrikai vagy rímtoposzokat tartalmazó versek (a közköltészet retorikai-poétikai eszköztárának elemeiként nehezebben köthetők szerzői szöveghez), illetve amelyekben szintén csupán sejthető (de nem bizonyítható) a Faludi-művek hatása. Felhasználtam azoknak a csonkult énekeskönyveknek az adatait is, amelyekben fizikai okokból csak a vers töredéke van jelen, illetve a „Mutató Tábla” tanúsága szerint az eredeti gyűjteményben több más Faludi-szöveg is szerepelt. A feltételezhetően autográfokról készült, Négyessy által „régieknek” nevezett másolatok is részben helyet kapnak, hiszen ezek szerves részei, láncszemei lehettek a hagyományozódásnak, variánsokat generáltak.

Források és szöveggazdák

A legkorábbi kézirat, amelyben Faludi-versre bukkantam, az 1740-es évek-ből való, bár a bejegyzés lehet későbbi is²⁵ (biztosan az 1762-es *Szokolczai-énekeskönyv* datálható), a legkésőbbiek az 1840-es évekre tehetőek. Érdekes lesz megfigyelni a Faludihoz köthető szövegek népszerűségének változásait ebben a körülbelül száz éves intervallumban a statisztikai vizsgálatok tükrében. Földrajzi szempontból a mintavétel az egész magyar nyelvterületet átöleli, a Felvidéktől a Bánságig, illetve Erdélyig. Ezek a források, amelyek Faludi-alkotáshoz kapcsolódó énekeket-verseket tartalmaznak (több mint 100 kéziratból 92), s a közköltészet hordozóinak szinte minden típusát képviselik.²⁶

A kiindulópontot a Stoll-bibliográfia tételei jelentették, ezért is kapnak nagyobb hangsúlyt a kutatás során a kéziratos énekeskönyvek, de jelen vannak prózai feljegyzésekben felbukkanó énekek, az olcsó nyomtatványok ilyen jellegű alkotásai, az iskolai színjátékok és közjátékok közköltészeti darabjai is. A számbavett kéziratos

24 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 16.

25 *Bocskor János énekeskönyve 1716–1739*, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. Csörsz Rumen István, Kolozsvár, Kriterion, 2003 (Téka), 18–20.

26 A tipológiához: KÜLLÖS, i. m., 53–55; Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 38–39.

gyűjtemények főként világi jellegűek, de akad közöttük kizárólag vallásos énekeket tartalmazó (pl. a *Hodor Károly-énekeskönyv*), illetve vegyes tartalmú verseskönyv is (pl. a *Lócsei énekeskönyv* belső kötetstáblájának bejegyzése szerint a kötet tartalma: „Cantiones piae et mundanae”). Részben auktoriális (a verseskönyv második része), egészében erős Faludi-hatást mutat a pannonhalmi *S. F. versei* (STOLL 1168); keverék jellegű például Pálóczi Horváth Ádám *Ötödfélszáz énekek* című munkája; de a legtöbb kézirat receptuális (befogadói, megörökítői) gyűjtemény. Az összeíró és a forrás feltételezett viszonyát tekintve gyakoribbak a primer kéziratok, amelyek fokozatosan, több éven, esetleg több generáción keresztül spontán módon bővültek a szerkesztő tulajdonos(ok) ízlésváltozásai nyomán.²⁷ Ezt néha jelzik a címekben szereplő „összeszedegett”, „egyszer ̀ másszor öszszegyűjtött” típusú megjegyzések is. A szekunder kéziratok talán legkiemelkedőbb példája Jankovich Miklós nyolckötetes gyűjteménye, melynek összeállítását (régebbi kéziratok énekeskönyvek megörökítését) a nemzeti értékmentés programja mozgatta. A források között kevés az *omniárium* (Miksa László, Bihari Sándor kéziratái, illetve az ún. *Dugonics Analekta*), többségben vannak a csak közköltészeti termékeket tartalmazó gyűjtemények.

A forrásokból gyakran az is kikövetkeztethető, hogy a lejegyzés emlékezetből vagy más kéziratból történt-e. Az énekeskönyvek így összekapcsolódó hálózatot képeznek, s az utókor olvasója felfejtheti ezeket a szálakat. A hagyományláncba bekapcsolódnak a ponyvanyomtatványok, illetve a korai kiadások is (elsősorban Révai kiadásai és a váci *Énekes gyűjtemény*). A valószínűleg tévesen Dugonicsnak tulajdonított *Analekta* (első két Faludi-versének kivételével), de még a Versegymásolat esetében is felmerül, hogy nyomtatványból másolták. Ez azonban korántsem zárja ki a variánsképződést, a memóriából való felidézést vagy a lejegyző verselői készségeinek megnyilatkozását. Példa erre Farkas Pál, aki szinte kivétel nélkül „beavatkozik” a Faludi-szövegekbe (átír szavakat, rövidít, saját strófákkal bővít), noha az egyik bejegyzésben valamelyik nyomtatott kiadásra hivatkozik.

Bár a közköltészeti alkotások zöme a produkció első szintjén egy deákos műveltségű réteghez, elsősorban az értelmiség alsó és középső rétegeihez kötődik,²⁸ közönségét tekintve a társadalom jóval szélesebb rétegeit öleli fel.²⁹ Az alfabetizáció térhódításával egyre tágul a közköltészet használóinak, befogadóinak köre (használata csak bizonyos szintű írni-olvasni tudást feltételez). A tanulmányozott énekeskönyvek másolóinak, szerkesztőinek, possessorainak társadalmi hovatartozására utaló jelek is ezt igazolják. Találunk közöttük kereskedőt, jegyzőt, jurátust,

27 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 39.

28 CSÖRSZ, *Közköltészet a többnyelvű...*, i. m., 209. Küllös Imola fehérvja a figyelmet az iparos és földműves, illetve a kevésbé iskolázott városi rétegek bekapcsolódására a XVIII-XIX. században. KÜLLÖS, i. m., 17.

29 „A leszállt irodalmi s az azzal barátságosan elkeveredő népköltészeti hagyomány közös élvezője és birtokosa, egyúttal az új irodalomnak némi távolságból követője ez a középosztály.” HORVÁTH JÁNOS, *A magyar irodalmi népiesség Faludtól Petőfigig*, Bp., Akadémiai, 1978, 9.

városi tanácsost, jezsuita és piarista szerzetest, papot, professzort és kollégiumi diákokat, egykori kadétot, köznemest és arisztokratát. A szöveggazdák saját ízlésük és műveltségük szűrőjén keresztül emelnek be egy-egy művet a kéziratos hagyományba, ami a kisközösség keretein belül egyfajta közös nyelvként funkcionált, „a világnézet sajátos formája volt”.³⁰ Ilyenformán a rendszerbe bekerülő Faludiszövegek is egyfajta ízlésrendszert tükröznek, mivel annak elemei, a lejegyzett szövegeket pedig Csörsz Rumen István szavaival „közönségszavazatnak, a divatosság mérőfokának tekinthetjük”³¹ (különösen, ha a lejegyzések számát is figyelembe vesszük).

A paratextusok mint a recepció forrásai

A gyűjtemények, illetve a verseknek a másolók által adott címei és a szöveggazdák egyéb megjegyzései gyakran utalnak nemcsak a kézirat összeállításának szempontjaira, a forrás és a lejegyző tulajdonos viszonyára, hanem a szövegek recepciójára is. A kéziratok kötetek/füzetek összeállítói a keretszövegekben, ha többnyire az általánosság szintjén is, de egyfajta magyarázattal szolgálnak a válogatás hogyanját, illetve a szándékolt hatást illetően.

Leggyakrabban a gyönyörködtetés, „mulatság” és „mulattatás” szándéka fogalmazódik meg, néha, a horatiusi „dulce et utile” szellemében, a hasznossággal összekapcsolódva. A „maga-mulatságára” „szedeget” össze „külömbféle verszeteket” 1790 körül egy másoló (STOLL 400). Egy másik gyűjtemény összeállítója (L. J.) a „Rendessebben Hangzó Magyar Dallokat” „üres idők nyájassab’ töltésére, és a’ posványos henyelés’ utálatos vétkének el mellözése okáért” irogatja össze (STOLL 535), míg a parajdi Gyulai Sáska Absolon „az Istennek dicsiretíre s Lelkünknek üdvességire” „írta meg” énekeskönyvét „Szent Mihály havának 28dik Napján az 1798dik esztendőben” (STOLL 435).

Egyes gyűjteményeket nemcsak a „maguk mulatságára” állítottak össze a tulajdonosok, hanem tudatosan egy bizonyos nyilvánosságot kívántak megszólítani (függetlenül attól, hogy nyomtatásra szánták, vagy sem).

Mészáros Ignác első kötetében azt állítja, hogy a *Tsallóközi Ódák és Énekek* „a’ szép gondolatoknak, magyarságnak, és ezekben gyönyörködőknek kedvéért” „szedegettettek” össze. A második kötet előbeszéde a „sok kasokból” „a’ szebb s világosabb színt” válogató méhecske toposzával indul, a záró részben talán az énekes előadásra szólítva fel az olvasót: „Mulasd magad vele Te! Kegyes Olvasó! (...) Verd és dalold te-is hangos Kintornáddal, / és zengjed ékesen pengő tziteráddal”.

30 Csörsz, *Közköltészet a többnyelvű...*, i. m., 209.

31 Csörsz, *Közköltészet – irodalom alatt...*, i. m., 278.

Versegly Ferenc kéziratának paratextusaira a Faludi-recepció kapcsán is érdemes kitérni, hiszen *A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szó-zati: mellyeket egybe szedte egy Hazafi tulajdon multságára 1781 Esztendőben* nemcsak több Faludi-verset tartalmaz, hanem a benne található Versegly-zsen-gék is erős Faludi-hatást mutatnak. Az előszó talán az énekeskönyvbe illesztett Faludi-énekekre is reflektál. A „sem rend, sem éppen szorgalmatos kézzel vá-logatott munkák, sőt némely kor el-vetett, és már egisz világ előtt meg-avúlt Eneketskék” jelenlétét azzal indokolja, hogy „Némelyeket vagy a magyar nyelv-nek gyakorlásáért, vagy a régi vers-szerzőknél található külömbféle indulatok-nak magyarázásáért magam szerzettem; másoknak szerzéseit nem másképp, mint magam verseit bé-irtam, mert a fel-jedzésre érdemesebbnek tartottam, mint tulajdonimat” [!]. Megjelenik ebben az indoklásban a nyelvművelés, egy régebbi irodalmi hagyomány újrafogalmazásának szándéka, illetve mások (elsősorban Faludi) a *Parnasszus*ban helyet kapó szerzeményeinek értékelése. Az argumentációt az énekelt vers létmódjára való utalással zárja: „azért, hogy a hárfámhoz kaptosoltatni szokott éneklésemmel a külömbféle száj-izeknek külömbféle szerzésekkel elmém fáradsága nélkül kedveskedhessek. Elly! És mi-dőn vagy tulajdon, vagy mások multságáért fáradozom, meg-ne itilly!”³² Az éneklésre szánt Faludi-versekhez több dallamváltozatot is lejegyez.

A collector és az énekeskönyv viszonyára, illetve az énekeskönyv szándékolt hatására is utal a *Henter-verseskönyv* élére illesztett hatsoros pretextus, ami bib-liai, illetve mitológiai előképekre hivatkozva az „időtöltés” mellett egy másfajta hatását is hangsúlyozza az énekeknek:

Keseredet Szívét, ama Saul Királynak
 meg enyhített haragját Dávid Hárfájának
 a szép ének szava hires orpheusnak
 Meg indította szívet Pokoli Királynak
 Ez kis könyvecskébe a mely versek vadnak
 azok is enyhítést a bus szivnek adnak.³³

A „Némely különös mostani üdőben virágzó Magyar Poéták” közé nyilván Faludit is besorolja (bár nevét nem jegyzi le) 1790-ben Horváth János, aki *Magyar Muzeumát* nyolc Faludi-verssel indítja (STOLL 395). Több mint tíz „világi éneket” tartalmaz Faluditól a XVIII. század végi *Vutskits-énekeskönyv*

32 VERSEGLY Ferenc, *A' Parnassus Hegyén zengedező Magyar Músának szó-zati...*, 2., OSZK Ms. mus. 1824 (STOLL 343).

33 „Énekes Könyv melyeket Némely Üdöknek töltésre és a Bus Sziveknek könyvebitésre Irtam Nemes Déés Várossában Ezer Hétszaz Nyoltzvan Kettődikben Kis Aszony Havának Tizen hatodik Napján. B. H. A.” (STOLL 346).

(STOLL 442), melyek a címirat alapján „sok meg illetődött érzékeny Szivek Szerzeményi” közé sorolhatók. Farkas Pál tamási nótárius (STOLL 1087) paratextusai és másolói gyakorlata jól illusztrálják a „nyílt szöveg” jelenségét. A paratextusban szereplő motiváció csak részben fedti a kézíratra jellemző átdolgozó, kompilátori gyakorlatot: „Következnek sok szép Mulatságra Való Énekek, amellyek Farkas Páll Által Üdörül Üdöre öszve szedettettek, amelyek a Venus mérgétül tiszták voltak, vagy meg tisztogattattak.” A „barátságos Mulatságra való Vigasságosbb Énekek, dallok” között több Faludi-ének is jelen van. „Mulatságra való” például a közismert Strassburger- („Straspurgeris”) nótára éneklendő *Szakácsének*, az *Utra való* pedig farsangi nótaként szerepel. Ezek is „a Barátságos Üdö töltésért irattattak le azoknak kedvéért, akik az éneklésben szoktak gyönyörködni”. A *Magas hegyek, szelíd erdők...* kezdetű kontaminált Faludi-vers előtt található bejegyzésben Farkas Pál megnevezi forrását is: „Az Faludi jó Vers Szerző öszve szedegetett, s könyvben ki nyomtattatott Énekei közöt ezen aláb irt Ének is a többi közöt találtatik” (vagyis a kézirat forrása itt Révai valamelyik Faludi-kiadása lehetett, mivel ezek a bejegyzések 1807 körülre tehetőek). Érdekes, hogy az ad notam az ugyancsak Faludi-szerzeményre, *A Hajnalra*, mint „a föllül irt”, anonim „régí énekre” hivatkozik (240.), noha ezt Révai Faludinak tulajdonítja.³⁴

A közköltészet szférájába kerülve az egyes műköltői alkotások gyakran anonimmá válnak, elszemélytelenednek, lekopnak az egyedi stílusjegyek, az eredeti kontextus megszűnik. Példa van azonban arra is, hogy a mű eredeti paratextusa átíródik, s a szöveg ilyenképpen „rekontextualizálódik”. Így válhat Nádasdi „koporsós versének” szerzőjévé – a keletkezési körülmények precíz megjelölésével – *Bihari Sándor omniáriumában* (STOLL 295) maga gróf Nádasdi Ferenc: „Generál Nádasdi maga magának Halála előtt egy Orával irt Epitaphiuma” (kiemelés tőlem). Egy másik példája ennek a *Szent István királyhoz* pontos adatokban bővelkedő paratextusa *Benkes István énekeskönyvében* (STOLL 340): *Szent István első Keresztény Magyar Királyrol való enek*, melyet, a Magyarok enekeltek azon Pompa és Örvendezés alkalmatosságával, *Midon 1771dik esztendőben azon D. Sz. Királynak Rothadás Nélkul Maradott Jobb Keze a Rágusai Respublicától Felsőges Aszszonyunknak ajjándékul vissza adatott és Sz. Jakab havában Nemes Buda Királyi Városban a Boldog Emlékezetű Mátyás Király házánál építettett Templomba, Nagy Örömmel és Pompával bé tétetett* (kiemelés tőlem).³⁵

34 Igaz, a lábjegyzetben a kiadó jelzi, hogy „Ez az Ének nints meg Faludi Kéz írásábann.”

35 Vö. a *Nagyszombati autográf* megjegyzése: „NB. Anno 1771. Mense (...) Allata est Manus S. Stephani Ragusa Mense Julio die (...) exposita est in Schonbrun publico cultui per dies octo - dein die ablata Vienna ad Montem Pannóniae ibi tridua culta - die (...) in-de translata Budam ad Ecclesiam Parochialem sub cura Soc. Jesu, in Praesidio con-quietit una die - hinc in Palatium Regni Budense allata ubi quietura”, 52.

A kötetek összeállítói által adott címek is utalhatnak a szöveg és a befogadó kapcsolatára: a lejegyző gyakran értelmez a címadással. A latin címek (az autográfokhoz hasonlóan) általában műfaj- vagy témajelölők, pl. *Pastoritia*, *Satyrica*,³⁶ *Aria de Pietate*, *Aria de Regreacione*, *Aria de Mundo*.³⁷ A különböző műfajokra magyar megnevezések is utalnak: pásztori ének, epitáfium vagy koporsó(s) vers, dialógus, mars stb.

A *feszülethez* címe a *Brassai-kódexben* (STOLL 222) a vers „funkcionális”, ünnepköri besorolását adja: húsvéti *ájtatos ének*, a *Szakolczai István-énekeskönyv* (STOLL 266) már értelmez is: *Bűnös Léleknek Megváltónkhoz térése*. Ugyanebben a forrásban a *Nádasdi* az alábbi terjedelmes címmel jelenik meg: *Diadalmas ének mellyben Mgsos Gróff Nádosdi Ferencz Hadi Vezér nyert győzedelmek után Vitéz Katonáit meg Szólétván dicséri, és többekre is sörkengeti*.³⁸ A *Fortuna szekerén okossan ülj* kezdetű ének fölött az *Intés azokhoz etc.* megjegyzés szerepel. A megváltoztatott cím felől közelítve talán maguk az énekek is átértelmeződnek, bizonyos hangsúlyok áthelyeződnek. A legismertebb Faludi-énekek közé sorolható az *Erdő: Erdei Multság* (STOLL 1153), *Erdi Méltóság* (STOLL 526), *Erdők Boldogsága* (STOLL 343), *A Falusi Öröm* (STOLL 864). Beszédeselek a már említett Farkas Pál verscímei is: *Az emberi életnek sokféle változásirul (Szerentse kerekén okossan uljj...)*, *A Világnak Csalfaságáru* (*Az Újdon Új Politziat...*), *Szép Szív Örvendeztető Ének az Hajnali Üdörül (A szép Hajnal mihent hasad...)* stb.

Az összeíró esztétikai értékelésén túl – a *Clorinda* „Egy Pásztori Ének de igen szép”, a *Phyllis* „Más igen szép ének” – már az interpretáció egy mélyebb szintjét jelzi a *Világi énekek* (STOLL 1149) paratextusa, amely a cím mellett megjegyzi, hogy a *Phyllis* szívét ellopó „Amor név alatt a legény” értendő. Pálóczi Horváth Ádám viszont megváltoztatja a *Phyllis* címet, s ezáltal Amor válik a vers főszereplőjévé (*A tolvaj Amor*). Érdekeselek *Paintner Mihály*³⁹ kéziratának paratextusai, aki szükségesnek látta latin nyelvű szómagyarázatokat fűzni a magyar nyelvű Faludi-versekhez.

36 Mészáros Ignác *versgyűjteménye*, I (STOLL 280).

37 *Lőcsei ék.* (STOLL 1080).

38 Lényegében a nagyszombati autográf címének bőbeszédűbb megfogalmazása „Prosopopaea C. Nádasdi ad Milites”.

39 *Paintner autográfból* is másolhatott, hiszen közvetlen kapcsolatban állt mind Faludival, mind a Faludi verseit először kiadó Révaival.

Statisztikai tanulságok

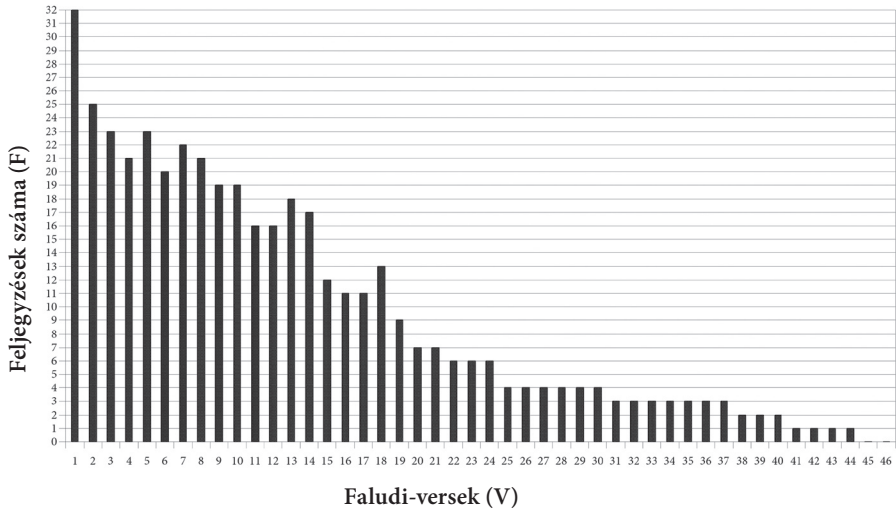
Az alábbiakban 92 forrás alapján statisztikai vizsgálatot végeztem a Faludi-szövegek kéziratossági terjedését/recepcióját illetően, főként Csörsz Rumen István Csokonai-statisztikájának módszereivel.⁴⁰ Az eredmények közel sem mentesek a torzításoktól, hiszen maga a szerzői korpusz sem több 46 versnél (a variálódó korpusz pedig ennél is kevesebb), újabb kutatások adatai pedig egészen biztosan árnyalni, sőt módosítani fogják a képet. Amiért mégis érdemesnek látszott a módszer alkalmazása az az, hogy valamelyest megfoghatóvá válik ez az amorf szöveghalmaz, s ami a Faludi-recepció szempontjából közel sem mellékes, láthatóvá válik, hogy ebben a közegben melyek voltak a költői életmű azon darabjai, amelyek nagyobb népszerűségnek örvendtek. Úgy gondolom, az „élbolyban” szereplő versek pozícióján alapvetően nem változtatna, ha újabb forrásokat vonnánk be a vizsgálatba.

Egyszeri előfordulásként regisztráltam azokat a darabokat, amelyek ugyanabban a gyűjteményben kaptak helyet (például a Jankovich-féle *Nemzeti Dalok Gyűjteményében*), hiszen ezek a „közlés gesztusával” már betöltötték szerepüket a statisztika szempontjából. Külön-külön regisztráltam viszont a később egybekötött kolligátumokban előforduló azonos Faludi-versek variánsait.

Csőrsz Rumen István nyomán⁴¹ kétféle mennyiségi kategóriával dolgozom. Az egyik a *Faludi-versek* (V) számára vonatkozik, amelyek megjelennek a variálódásnak ebben a „köztes terében” (vagyis az a 46 vers, ami jelenlegi ismereteink szerint – az autográfok, illetve a Négyesy-féle kritikai kiadás alapján – Faludinak tulajdonítható), a másik a számszerűsíthető *Faludi-szövegek* (Sz) összességét jelöli ($Sz = F \times V$, ahol az F azt jelzi, hogy egy verset hányszor rögzítettek a korabeli gyűjteményekben).

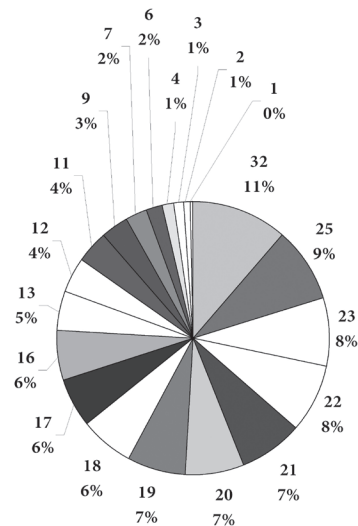
40 CSÖRSZ, *Csokonai közkézen, avagy egy költő kéziratossági toplistája = „s végre mivé lesz?” Tanulmányok Csokonai Vitéz Mihály halálának bicentenáriuma alkalmából*, szerk. HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2007 (Ráció–Tudomány, 10), 278–294.

41 Uo.

A 46 Faludi- (vagy neki tulajdonítható) költeményből, Faludi összes magyar nyelvű verséből 44-et rögzítettek valamilyen formában a kéziratok, összesen 281 alkalommal. Ez 435 szöveget jelent, ami a variálódó Csokonai-repertoár 773 szövegéhez viszonyítva sem nevezhető kevésnek, hiszen Faludi esetében a szerzői korpusz is jóval kisebb (Csokonainál ez 145 vers, 101 forrásban). A lejegyzett szöveganyag mennyiségi megoszlásáról elmondhatjuk, hogy meglehetősen egyenletes; több szöveget hordoznak a gyakrabban lejegyzett szövegek (a 16–32 alkalommal előforduló versek a korpusz 68%-át).

F	V	Versek %-os aránya	Sz	Szövegek %-os aránya
32	1	2%	32	7%
25	1	2%	25	6%
23	2	5%	46	11%
22	1	2%	22	5%
21	2	5%	42	10%
20	1	2%	20	5%
19	2	5%	38	9%
18	1	2%	18	4%
17	1	2%	17	4%
16	2	5%	32	7%
13	1	2%	13	3%
12	1	2%	12	3%
11	2	5%	22	5%
9	1	2%	9	2%
7	2	5%	14	3%
6	3	7%	18	4%
4	6	14%	24	6%
3	7	16%	21	5%
2	3	7%	6	1%
1	4	9%	4	1%
0	2		0	
281	46	101%	435	101%

- 0 Batthyáni Lajosnak
- 0 Azon méltóságnak nevenapjára
- 0 Niczky György házasságára
- 0 A tarcsai savanyó vizről
- 0 Szily János püspöknek
- 0 Pásztorversengés – Minap egy kis kanász
- 0 Megint páztorversengés – Egy mohos kősziklán
- 0 Az aggódó pásztor – Tátra hegye alján
- 0 Ismét pásztori versengés
- 0 Nem szeretem, nem gyülölöm
- 0 Affectus ad Jesum⁴³

Ide tartoznak tehát *A feszülethez* és a *Szent István királyhoz* kivételével a vallásos énekek, az iskoladrámák betétdalai (3), az alkalmi költemények nagy része és az eklogák. Ez utóbbiaknál az okot részben a műfajban kereshetjük (mely nem tette lehetővé a „felaprózódást”), részben a versformában (Faludi más verseitől eltérően, kivétel nélkül páros rímű, felező 12-esekben íródtak), nem utolsósorban pedig a szövegek hosszúságában, ami nem kedvezett a kéziratos terjesztésnek. Ezt igazolni látszik, hogy a Nádasdiról írt mindkét vers, bár alkalmi költemények, mégis a „toplista” első tíz helyezettje között szerepel. A közköltészeti létmód is az apróbb formáknak kedvezett, s a kétsarkú 12-esek a XVIII. század végére kikerültek az énekelt versformák közül.⁴⁴

A *Bucsuzó ének* és a *Cupido* esetében nehezebb magyarázatot találni. Az előbbi viszonylag kései datálású (1775). Az utóbbi a közköltészetben is kedvelt motívumot dolgoz fel (például *Álnok Cupido, hamis csalárd zsidó...*), talán más, hasonló témájú, népszerűbb versek szoríthatták ki az alkalmi versekhez hasonlóan magyar alexandrinban írt felelgetős éneket. A négy vallásos ének terjedését, alkalmi vonatkozásaik mellett (három közülük konkrét korabeli eseményhez vagy személyhez kötődik), talán az is akadályozta, hogy – a *Szüzek, iffjak sirjatok...*⁴⁵ kezdetű énekkel ellentétben – nem kerültek egyházi használatba.⁴⁶ Ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy a statisztika torzításai éppen itt lehetnek a legnagyobbak, ahol kisebb előfordulást regisztrálunk egy versből, „hiszen itt az egy és két előfordulás közt jókora (100%-os) eltérés van”.⁴⁷

43 A vers csak a nagyszombati autográfban fordul elő. Közli SZELESTEI, *i. m.*, 291.

44 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, *i. m.*, 66.

45 *Keresztények, sirjatok...* incipittel terjedt, később egyházi énekeskönyvekben is. Elsőként BOZÓKI Mihály, *Katolikus kar-béli kótás énekes könyv...*, Vác, 1797, 154.

46 Legalábbis a Faludi-szövegekre visszavezethető formában, hiszen a Xaveri Szent Ferencnek tulajdonított *Az Úr Jézushoz* általános ima, mely magyar nyelvterületen is közismert volt már a XVII. században. Vö. DREBITKA, *i. m.*

47 CSÖRSZ, *Csokonai közkézen...*, *i. m.*

A skála másik végén a leggyakrabban lejegyzett, így leginkább népszerűnek tekinthető versek helyezkednek el. Itt már az összes vizsgált forrás anyagára támaszkodtam, bár az első 11 vers ugyanaz marad (csak sorrendjük módosul valamennyire). A címeket itt is a Négyessy-kiadás alapján közlöm. Mivel az énekeskönyvekben szinte sohasem ilyen formában fordulnak elő (leggyakrabban álcímekkel jelzik, hogy egy másik ének következik: *Más, Más ének, Világi ének, Nota, Alia*), a kezdősorokat is feltüntetem (bár sokszor azok is módosulnak).

Helyezés	Előfordulás	Cím	Incipit
1.	32	Phyllis	Phyllis nyugszik, mély álomban
2.	25	Clorinda	Gyenge Chlorinda
3.	23	Forgandó szerencse	Fortuna szekerén okosan ül
	23	Tavaszi	Királyi multság erdőben sétálni
4.	22	Erdő	Magos hegyek, szelid erdők
5.	21	Gr. Nádasdi Ferencz	
		horvátországi	
		bán koporsós versei	A mig engedte
	21	Kisztó ének	Uri nemzet eredete
6.	20	Nádasdi	Rettentő Mársnak fajzati
7.	19	A feszülethez	Szüzek, iffjak sirjatok
	19	Felelő ének	Hires főrend nemzetében
8.	18	Nincsen neve	Egy agg-lant van Gyöngyös táján
9.	17	Tarka Madár	Egy kis tarka madár vig kedvében
10.	16	Utra való	Ne maraszszuk, elmehet
	16	A hajnal	A szép hajnal mihelyt hasad

Újabb források bevonásával az énekek sorrendje itt is változhat, bár az „élbolyban” várhatóan ugyanezek fognak szerepelni.

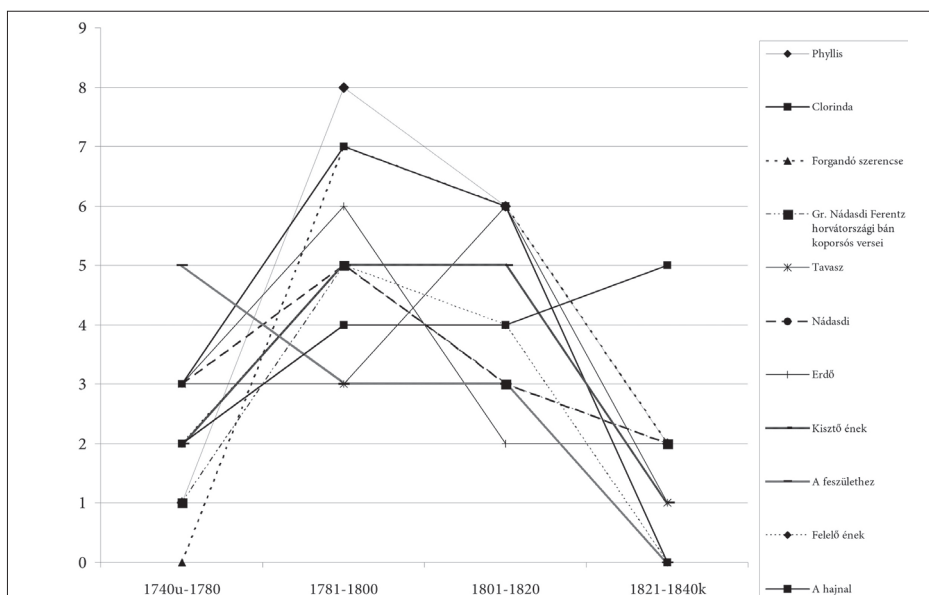
Árnyaltabb képet kapunk a kéziratot Faludi-recepcióról, ha a feltárt adatokat megpróbáljuk időrendi csoportokba rendezni. Kimaradnak a vizsgálatból a pontosan nem datálható források.

	1740 után–1780	1781–1800	1801–1820	1821–1840 körül
Források száma	9	24	16	16
Faludi-versek	16	34	23	11
Faludi-szövegek	37	114	75	20

A mintavétel alapján szépen kirajzolódnak a Faludi-szövegek közköltészeti recepciójának kronológiai változásai. Eszerint a Faludi-hagyomány az 1781–1800 közötti időszakban éri el népszerűségének tetőpontját, majd az 1800-as évektől kezdődően fokozatosan teret veszít. Érdekes megfigyelni, hogy az 1801–1820, illetve az 1821–1840 körüli időszakokban a források száma nem változik, ennek ellenére a Faludi-versek és -szövegek jelenléte rohamosan csökkenő tendenciát mutat:

Az egyes énekek népszerűségi mutatója sem állandó a különböző időszakokban:

A csúcspontok többnyire megegyeznek az általános tendenciával. Kivételt képez *A feszülethez*, melynek közismertsége az 1780-ig tartó periódusban éri el a tetőpontját, majd csökken; a *Tavaszi*, amelyet 1801–1820 között jegyeztek le a legtöbbször; a *Hajnal* pedig az 1820–1840 közti időszakban tűnik népszerűbbnek. Faludi énekeinek terjedése a vizsgált korszakot követően sem zárult le. Ezt tanúsítják azok a népköltési változatok, melyeket a XX. században regisztráltak.⁴⁸

48 L. Bándi Péter énekeskönyve 1837, DOMOKOS Pál Péter hagyatékából s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, Kolozsvár, Kritérium, 2000 (Téka), 172, 176–177; SÁRKÖZY, i. m., 208.

Bár nem része a statisztikai vizsgálatnak, érdemes néhány szempontot felvetni azt a kérdést illetően, hogy a Faludi-versek közül miért épp ez a néhány ének lett népszerűbb ebben a közegben. Noha nem állíthatjuk, hogy Faludi Amadéhoz és Csokonaihoz hasonlóan bizonyos értelemben „közköltőként” alkotott volna, költészetének kétségtelenül vannak ilyen vonatkozásai. Hogy versei bekerültek a folklorizáció körforgásába, részben annak is tulajdonítható, hogy költészetében megtaláljuk ennek a regiszternek a kedvelt toposzait (például a forgandó szerencse témája, a vénasszonycsúfoló, a szerelem nyilaival lövöldöző Ámor/Cupido motívuma).

Fontos szerepe lehetett a közköltészeti létmódba való bekapcsolódásban a versek énekelhetőségének: az oralitással való szoros kapcsolata révén a dallam elősegítette a memorizálást és a terjesztést. A verseket már a szerzői intenció szerint is éneklésre szánták, a későbbiekben pedig a közköltészet általános gyakorlatának megfelelően újabb „nótákat” rendeltek hozzájuk. A lista élén szereplő alkotásokhoz gyakran többféle dallam is társult, ami elősegíthette évtizedeken átívelő népszerűségüket, továbbélésüket. Talán éppen a vezető pozíciójú *Phyllis* és a *Clorinda* az, aminek a legtöbb dallamváltozata ismert. Nem ritka az attribúálás sem. Verseghy *Parnasszusában* megjegyzi, hogy mivel gyűjteményének első néhány éneke, köztük a *Tündérbert (Virágok Tántza)*, az *Erdő (Erdők boldogsága)*, a *Hajnal (Hajnali üdö)*, a *Phyllis (Sokféle Szíveknek vágyakodási)*⁴⁹ „egy forma lábu versekből” áll, „azért ezen 6 éneket lehet akármely notára ezek közül, melyek alájok vannak írva, sött a következő Ariakra is énekelni” (17). A versforma nem más, mint a 8/7-es, ami részben éppen Amade és Faludi lírájának, az egyházi énekhagyománynak, majd a német érzékeny dalköltészetnek a hatására vált a XVIII. századi világi líra egyik legkedveltebb formájává.⁵⁰ Az ebben a formában írt Faludi-versek népszerűségének fenntartásához tehát hozzájárulhatott, hogy a század végére már számtalan újabb, klasszikus dallammintára lehetett énekelni őket.⁵¹ A gáláns-rokokó énekköltészet darabjai közé sorolható a *Clorinda* is, mely rövid soraival, rímekkel tagolt, szimmetrikus, apró ívekből, motívumismétlésekből felépülő strófaszerkezetével szintén többféle dallamváltozattal volt ismert.⁵²

49 A címadásban benne rejlik az interpretáció, hiszen itt nem Fillis és nem is Amor a „főszereplő”, hanem az emberi természet sokszínűsége a szerelemben.

50 HOVÁNSZKI Mária, *Magyar nyelvű énekelt (dal)költészet a 18. századi Magyarországon*, Magyar Zene 2007/3, 302–303; HEGEDÜS Béla, *Strófaeképletek hagyománya a 18. század végén*, Palimpszeszt, 1998, 10, http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/18.htm

51 HOVÁNSZKI Mária, „Hogy kezdhessek Énekembe...” avagy Csokonai és a 18. század végének érzékeny énekelt dalköltészete, PhD-értekezés, Debrecen, 2009, http://dea.unideb.hu/dea/bitstream/2437/84983/5/ertekezés_magyar.pdf, 69–70.

52 Többfajta kottás átiratát közli HOVÁNSZKI, *Magyar nyelvű énekelt... i. m.*, 303–304.

Faludi verseinek zenei vonatkozásaival Hovánszki Mária foglalkozott.⁵³ Tanulmányában rámutat az Amade–Faludi-hagyomány populáris regiszterre gyakorolt hatására is: „A rokokó formaváltozások, nem utolsósorban Faludi és Amade népszerűsége révén a 18. század közepétől a popularitás szintjét is érintették, ahol régi és új együttélése rendkívüli dallam- és stíluskeveredéshez vezetett (...) Faludi és Amade líráján keresztül elsősorban az elit műzene alakította át a közköltészet formáit”.⁵⁴ Ugyanakkor a lista élén szereplő versek átmenetet képeztek az érzékeny énekelt dalköltészet felé. Az 1780–90-es évektől az éneklés kultúrája is megváltozott, s Faludi énekeinek egy része megfelelt az új társasági divatnak.⁵⁵ Bár a populáris regiszterben ezek a változások jóval áttételesebben, vagy kevésbé érzékelhetők (itt még továbbra is a régi énekköltészethez kapcsolódó kulturális hagyomány a döntő), hatásukkal számolni lehet, hiszen ez a regiszter is folyamatos változásban van.

Ami az egyes versek popularizálódását elősegítette (különösen a *Tavaszi*, az *Erdő*, *A hajnal* és a Nádásdi-epitáfium esetében), az a jelenség lehetett, hogy egyes kollégiumi vagy esetleg papi-szerzetesi kisközösségek versírási gyakorlatában poétikai-retorikai mintaként funkcionálhattak. Ezt bizonyítja a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Ms. 438 jelzetű kézírata, ahol főként magyar nyelvű poétikai gyakorlatok követik egymást különböző témakörökben (például a télről, a tavaszról, a pásztori életről stb.), más-más „szerzők” tollából. Az 1812 körül keletkezett kézirat *A Tavasz óhajítása* című kísérleteihez Szentjóni Szabó László verse mellett Faludi *Tavaszi* című költeménye szolgált mintául. A legnyilvánvalóbb ez a Miklós Károly neve alatt szereplő versben:

... Jöjj el oh ohajtott tavasz
Es ne légy mi hozzánk ravasz
Mert az erdőkben sétálni,
Királyi hely; is járkálni,
Az ő árnyékos Utzáin.
S Gyenge szellők legyezésin,
Ott kedvességet szerezni
S Időt vigan töltogetni...

Ugyancsak ezen a címen szerepel egy prózaira sikerült kísérlet:

a Filemile... majd bájoló énekével társat édesgetvén a zöld biborba öltözött erdőket s azoknak lakosságait musikálni tanította. A Pásztor már alig várhattya hogy

53 HOVÁNSZKI, „Hogy kezdhessek Énekembe...”, i. m.

54 HOVÁNSZKI, *Magyar nyelvű énekelt...*, i. m., 303–305.

55 HOVÁNSZKI, „Hogy kezdhessek Énekembe...”, i. m., 30.

a zöld halmokon és a tarka völgyeken kedves nyáját étethesse abból a füből a mellyet a rosa szín Hajnal gyöngy harmatokkal hintett bé (...) Dianna keseregve ohajtja, hogy már valahára a kies és szent berkekben a kinálkodo árnyékokban vonnya sátorát...

A *Télről* szóló, 8/7-es sorokban írt vers is Faludi-hatást mutat:

Meg szünt a szép Filemile
Vig hangját harsogtatni (...)
Kedves paraszt furuglyáját
Kénnye szerint pengetni
'S szép gyöngy harmattal rakott
Füven nyáját etetni
Meg szüntek a szép mezők is
Zöld füvekkel kérkedni
'S Florának szép fiaival
Lakosit ketsegtetni

Busongnak és keseregnek
Kárhoztatják attyokat
Hogy oly gyászba öltöztette
Szép s kedves tájékokat...

A próbálkozások poétikai színvonalától, esztétikai értékétől eltekintve, a fenti adatok jelentősége abban áll, hogy bizonyítja a Faludi-szövegek retorikai-poétikai „alapanyagként” való működtetését az iskolai kötelező versírási gyakorlatban, aminek ilyenformán ízlés- és kifejezésformáló hatása is volt.⁵⁶

Lényegében ugyanez a jelenség játszódik le egyes ismert szerzőkhöz köthető művek esetében is, csak más poétikai-esztétikai szinten. Ide sorolhatók Révai egyes versei mellett Bíró István jezsuita szerzetes sokáig Faludinak tulajdonított verse, a *Tavaszi üdö*,⁵⁷ valamint Fejér György⁵⁸ *A kert* című rokokó idillje is. A leginkább azonban Verseyhy zsengeiben figyelhető meg ez a hatás, ahol nemcsak retorikai-poétikai eszköztárként, hanem metrikai toposzként is működnek az ugyanannak a gyűjteménynek a lapjain található Faludi-költemények.

56 Vö. KOMÁROMY Sándor, *A XVIII. századi sárospataki kéziratoss énekeskönyvek és versgyűjtemények*, Debrecen, 1992, 9–11.

57 SZELESTEI N. László, *Egy Faludi Ferencnek tulajdonított vers szerzője: Bíró István*, ItK, 102(1998), 534–535.

58 A papi szeminárium éveit Pozsonyban töltötte, s a kispapok irodalmi társaságának tagjaként, szerepe lehetett Révai Faludi-kiadásának megjelentetésében.

*„Más valaki toldta bé emez Éneknek Vers kötetjei közé
a' kézről kézre járó le iratás közben”⁵⁹*

A variogenezis és topogenezis fogalmait Csörsz Rumen István vezeti be a köz-költészeti szövegekben végbemenő folyamatok megnevezésére. Míg az előbbi a folklorizálódó szövegeket „az *egy szöveg* → *sok szöveg* mozgásterében” ragadja meg (hogyan nyílik meg egy szöveg más szövegek előtt), addig a topogenezis az invariánsok közötti rokonságot próbálja feltérképezni: az a retorikai készség, „amely lehetővé teszi a toposzokból való moduláris gazdálkodást, n+1 szöveg létrehozását”.⁶⁰ Az alábbiakban Küllös Imola tipológiáját követem a Faludi-szövegek köz-költészeti létmódjának bemutatásában, aki Amade-tanulmányában a variálódás négy, egymástól nem elkülöníthető szintjét nevezi meg.⁶¹ Az első a morfe-matikus szint (fonémák, szavak, szórend cseréje, a közlés irányának megváltozása). A lexikai változatokat a szintaktikai változások (Csörsz-nél „a strófákban végbemenő strukturális változások”) követik: rövidítés, bővítés, „széténeklés”, a szótagszám és az ezzel összefüggő strófaforma változása. A harmadik szintet a formaváltozatok jelentik (ide tartoznak stílusváltozatok), míg a negyediket a téma- illetve műfajváltozatok képezik (parafrázis, inverzió, travesztia). Ez utób-bit Csörsz már a topogenezis szférájába utalja mint a toposzok különböző használati formáit (ide tartozik többek között a rímtoposz és a metrikai toposz is).⁶²

„Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igazétsa”⁶³

A változatképződés számtalan formája jelenik meg a kéziratokban rögzített szövegekben. Mivel a köz-költészeti alkotások esetében a repetitív jelleg és a szövegek hatása az elsődleges,⁶⁴ a szöveggazdák is ennek megfelelően alakítják, szerkesztik vagy írják át a verseket aszerint, hogy saját ízlésük, megítélésük alapján milyen formai vagy tartalmi változtatást tartottak fontosnak. A nyílt szövegek létrejöt-tének egy kevésbé tudatos folyamatára utalnak azok a variánsok, amelyekben a textológia szintjén megragadható az oralitás közvetlen belépése az írásbeliségbe. Ilyenkor a lejegyzett változat talán az elhangzás állapotához áll közelebb, s gyakran a „félrehallás”, félreértés vagy meg nem értés nyomát tükrözi.⁶⁵

59 FALUDI Ferenc *Költeményes Maradványi*, i. m., I, 24.

60 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 32–33.

61 KÜLLÖS, *Amade László...*, i. m., 81–82; l. még CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 178–185.

62 *Uo.*, 33–34., 67–70.

63 Levéltöredék az MTA Kézirattárából (RUI 8r 193/25/30).

64 KÜLLÖS, *Köz-költészet és népköltészet...*, i. m., 29.

65 Mészáros Ignác versgyűjteményében például egyes szavak helye üresen marad (legtöbbször amelyek lejegyzése egyediségük miatt más énekeskönyvekben is nehézségbe ütközött).

A szövegek mind földrajzi, mind társadalmi értelemben „határtalanul” áramlanak, ezért a „befogadhatóság” érdekében a felhasználók gyakran megváltoztatják a nyelvjárási sajátosságokat vagy a deákos-klasszikus műveltség számukra jelentéssel nem bíró jegyeit. Nyelvjárási fonémaváltoztatásokat mutat például a *Horváth János-énekeskönyv*, illetve a *Pannonhalmi énekeskönyv* anyaga, de Verseghy másolata is a Tisza-vidéki nyelvjáráshoz áll közelebb feltételezett dunántúli mintájához képest.⁶⁶ Ugyanakkor nyelvjárási és „nyelvhelyességi” tekintetben maguk az autográfok sem egységesek (a szombathelyi példány nyugat-dunántúli sajátosságaival szemben a korábbra datált *Múzeumi autográf* a mai irodalmi nyelvhez áll közelebb).

Az átalakítások nagy része az egyszerűsödés irányába mutat. A lexikai variánsok közül a szavak / szintagmák cseréje többnyire ezt jelzi.

A XIX. század végi nyelvészek által is megfejteni próbált „otsó nyulakat” jelzőjét gyakran cserélik ki „félnek”-re (például a *Baky Rudolf-énekeskönyvben*, *Mészáros Ignác gyűjteményében* vagy a *Szép világi énekekben*), egy Erdélyi Jánosnak beküldött változatban „alvó”-ra (MTAK RUI 206/118). Farkas Pálnál „friss futó nyulak” szerepelnek. A *Felelő énekben* legtöbbször a „Mint az evet felültében / Meg sem mozdul lágy nyergében” hasonlat okozott problémát,⁶⁷ ezt az utóbbi gyűjtemény összeállítója így oldja meg: „mind szép lóra fel ültében...” (Rákosi S. *Holmijában*: „mint szép lova...”). Több forrásban szerepel a *Phyllis-beli* „Hamis, titkos, *dévaj sziv*” szókapcsolat helyén a kontextusba nem igazán illeszkedő „de vaj sziv(e)” változat (Rákosi, *Vajasdi, Analekta*). Ugyebben az énekben a sokféle „szív” egyik jellemzésében, „Ez kendőzik, fürtet *visszál* / Százszor tükeréhez fut”, a *visszál* igét módosítják: „visel” (*Mészáros, Rapos J.*), „vesz rá” (*Dugonics*), „választ” (*Analekta*). A *Zichy Franciska-ék.* az egész sort kicseréli: „Ez könyökik vízben fürdik...”. Ugyancsak szokatlan igének számít a *megverdődnék* („Satyrosok *megverdődnék* / Tépik egymás szakállát”), ennek lexikai variánsai például a „meg verődnek” (*Páter Vitus-ék.*), az „öszve vesznek” (*L. J.-ék.*) vagy a „verekednek” (*Zichy Franciska-ék.*). Egyszerűsít az *Erdélyi-ék.*, illetve *Bándi Péter énekeskönyvének* összeállítója is: „Félnek ne talán tán Tanítójok meg verje tenyereket”, illetve „Félnek, netám professzorok / Megcsapassa bőröket” (Faludi: „Félnek, netán preczeptorok / Megszegdelje bőröket”).

Néhány kéziratban az általánosabb „Sokkal bíztat ajánlása” a konkrétabb „csókkal”-ra cserélődik (például Rákosi Sámuel *Holmijában*, *Izsák Sámuel* vagy *Resetka János énekeskönyvében*). A közköltészeti közegben túlságosan is egyedi stílusjegy, az „álomkincs” metafora helyett egy „köznapi” jelzős szókapcsolat áll a *Forgandó szerencsében*: „Szerentsére tsak úgy tekints / Ajándéka *merő kints*” (Stoll 458).

66 FALUDI Ferenc *Versei, i. m.*, 112.

67 Mészáros Ignác első kötetében ennek a szónak a helye üresen van hagyva.

A mitológiai eszköztár „lekopásának” példái *Barra János énekeskönyvében* a nimfák „nem fák”-ra való cserélése, az „Echo néki válaszol” szintagmának a lokális vonatkozású „e kálnoki válasszal” való behelyettesítése. *L. J. énekeskönyvében* nimfák helyett „leánykák” „kelletik magukat”. A *Világi énekek* (Stoll 277) „félrehallása” szerint Pán helyett „Párim” szerepel Dorindo esküjében, Izsák Sámuel *Quodlibeticorum*ában a „lovát más úgy nem ugrattya” változat („Márs” helyett). Farkas Pál „megtisztítja” a pásztorköltészet szereplőitől Faludi tavaszversét, a „Pásztor után sétálgatni, / Musicáját meghallgatni, / *Corydon dudáját, / Mopsus furugláját*” szövegrész végét így írja át: „midőn fujja sipját, vezeti az nyájját”. A *Lőcsei ék.*-ben csak Corydon szerepel: „Corydon Dudáját, séró furulyáját, ugrató sépját”.

Talán felekezeti indíttatású beavatkozást enged sejtetni a *Dr. Horvát-énekgyűjtemény* töredékén a „Te Deum borok” „*Derék Borokra*” való változtatása. Ugyancsak az általános fele mozdítja el a szöveget az az utólagos javítás a *Benkes István-ék.* Szent István-énekének utolsó szakaszában, ami az eredeti kontextus elhalványodását és a versszöveg aktualizálását is jelzi: „Attya mellett itt lesz fia / Már meg testesült Angyalunk / Meg szerzi eszt *Két Mária / Égi s földi* Aszszonyunk (a javítás: *Szuz Mária / mi mennyei* Aszszonyunk). Szintén a *Mária Teréziára* való utalást „emendálja” a már említett *L. J.-ék. Nadasdy Koporsó versei:* „Hogy ontsam véretem / A hazáért” (Faludinál „Asszonyomért”). Ennek ellenkezőjével is találkozhatunk. A *Kenyeres János-ék.* egy újabb sorral toldja meg a verset: „Asszonyomért / ’s Királynémért.”

A „szebbítésre”, az erősebb kifejezések átírására is találunk példát. Már az első kiadók vitakoztak a „*rágjuk / vágjuk* apróra szíveket” variáns létjogosultságán. Mészáros és Verseghy a „gázoljuk bűdös véreket”, Farkas Pál a „Vágjuk apróra testüket” sorra cseréli. Szintén a tamási nótárius a „bűdös” jelzőt „*piros*”-sal helyettesíti (egy másik forrásban előfordul a „gázoltuk az *eő* véreket” változat is), illetve a sor folytatásaként „ki atták ők már lelküket” (az autográfokban: „Patvarba / Pokolra üztük lelkeket”, „És kikergettük lelkeket”). Az „Ásit Faunus és nyujtózik / *Rut torháját kiveti*” sort is átesztétizálja: „állmas szemét föll veti”. Ugyanott, talán a „Venus mérgétül való” „megtisztogatás” jegyében, a pásztorok nem „szerelmüket”, hanem „jó kedvüket” emlegetik.

A stilizálás példája az *S. F.-verseskönyv* receptuális részének pipa-verse. A „sonetto” két tercínáját egy négysoros szakasszá fogalmazza át:

Oh ember! Rövid életednek
így lesz ám majdan vége,
Mint a füstök enyésztenek
Ilyen lesz el tűnése

(Faludi: „Sótt nem csall, leczkét ád elmémnek, / Mert így lesz vége életemnek, / Élő ember, gondold meg: // Mint a füst oszlik hirtelenül, / Ugy magad is, fontold meg, / Elcseppensz egykor véletlenül!”.)

Megtörténhet, hogy a szerzői szövegbeli jelentés az ellentétébe fordul át. Nem kifejezetten építi Dorindo apológiáját a Horvát István által beküldött töredék szövegváltoztatása: „Kivel tréfáltam /... / Szenteb Náladnál / Nagyob Náladnál / *És igen szép.*” (Faludinál: „De nem olly szép!”). *Baky Rudolf énekeskönyvében* a máshol „lator” vagy „hamis” Dorindót a „bátor” jelzővel illetik, a *Pesti-ék.*-ben a kellemetlen vendégre: „Jó hogy tőlünk elpatkolt!” helyett „Kár hogy tőlem el patkolt”.

A személyragok megváltoztatásával Clorinda és Dorindo párbeszéde értelmét veszti a *Vajasdi N. Károly-ék.* lapjain – „Nem úgy Klorindo / Kivel tréfáltál / Akit imádtál / Nem földi kép” – hiszen az igék itt a beszélőre, a hűtlenséggel gyanúsított Dorindóra vonatkoznak.

A rímcsere is gyakran előfordul a szavak, ragok vagy a szórend megváltoztatásának eredményeként. Néha megbomlik a rím, például „Erre ki ki puha ágyát elfelejti talpra áll / Oda rugja nyoszotájját, és az egész erdő ég” (Farkas Pálnál), máskor azonban adaptálják: „...embereket fárasztják/... ezeket megmondhatják” (*Erdélyi-ék, A Hajnal*), vagy „Szatyrusok verekednek (...) Szarvakkal öklelkednek” (*Zichy Franciska-ék.*)

Gyakori, hogy az ezen, illetve a folklorizáció következő szintjén végbemenő változtatás a vers értelmének vagy metrikai „épségének” a rovására történik. Olykor a versek teljes amortizációjára is találunk példát.

A főként morféma-/szó-szinten variált szövegváltozatok után lássunk néhány szintaktikai szintű változást. Ide sorolhatók a rövidítések, egyedi strófákkal való bővítések, szótagváltoztatás stb.

A korszakra jellemző „szervetlen kompozíció”⁶⁸ egyik megnyilvánulási formája a versszakok (vagy sorpárok) rendjének felcserélése. A *Világi énekekben* például (Stoll 516) a Nádasdi-epitáfium szakaszainak rendje a következőképpen alakul: 1 3 2 5 4 7 8 6.

A szótagszám-változás legtöbbször metrumváltáshoz vezet (például „Ne a kosár videl veled / benne az obsit leveled!”). Ennek zenei okai is lehetnek: a választott dalam ritmusához igazítják a szöveget. Verseghy *Parnasszusában* Faludi *Remetéjét* a hárfához „kapcsoltatni szokott éneklés” jegyében írja át, a szakaszok első két sorát következetesen 12 szótagúra rövidítve: „A kemény kősziklák kietlen keb(e)lében; járatlan barlangok elrejtett (mély) öblében; a vadon erdők közt találtam kedvemet, és lelkem ki hűltig itt töltöm életemet. // A büszke szín világ sétályon (fris) bársonba; egy kevés rongyalis be érem (én) azomba; ma holnap a kigyók fel bontják *béletemet*, az apró férgetskék elosztják *testemet*” stb. (zárójelben a kihagyott szótagok).

68 SZIGETI Csaba, *Magyar versszak*, Bp., Balassi, 2005, 225.

A rövidítés megfigyelhető például a *Lócsei ék. Nádasdíjában* (hiányzik a 2. szakasz). Farkas Pál a *Tavasznak* csak öt szakaszát veszi át (1 2 3 6 7), *Kún Sámuel énekeskönyve* (Stoll 776) *A hajnal* első három versszakát.

Az énekek gyakran nemcsak „helyszűke” miatt rövidültek le. Az egyes strófák-sorparók kihagyását értelmezhetjük szelektálásként, az ízlésnyilvánítás jeleként is (ki mit tartott fontosnak vagy szépnek az adott szövegből). Egy másik lehetséges ok a *pars pro toto* elve. Csörsz Rumen István az *ad memoriam* technika kései hatását látja ebben:⁶⁹ a rögzített szakasz(ok) az egész felidézését szolgálták. Nagy valószínűséggel ez érvényesül *Kovács Ferenc énekeskönyvében* (Stoll 326), aki *A feszülethez* első versszakának variánsát jegyzi le, illetve Pálóczi Horváth Ádámnál, az *Ötödfélszáz énekek* 117. énekében, ahol *A tolvaj Amor* cím alatt a *Phyllis*nek csupán az első szakasza szerepel. A hangjegyekkel való rögzítésnek szintén lehetett ilyen vonzata (például a *Fillis* Demjén Sámuel *Világi nóták hangjegyekkel* című gyűjtésében).

A rövidítésnél azonban jóval érdekesebb az a jelenség, amikor a szöveggazdák egyéni sorokkal, strófákkal bővítik ki a verseket, illetve ha a versszakok-sorparók kiszakadnak az eredeti szövegből, s vándorstrófaként épülnek be más közköltészeti produkciók szövetébe.

Két új sor jelenik meg a *Pray-Miscellaneorum* harmadik szakaszában:

Vitézit nyomtam,
Rab-szíjra vontam
Be szántolt táborát
Sok festett sátorát
Le tapottam.

Az új szakaszokkal való bővítésre álljon itt néhány példa Farkas Pál gyűjteményéből:

A Hajnal

Egy Szép Sziv Örvendeztető Ének az Hajnali Üdőrül. Nota Propria

9. Csitseregnek a Patsirták, szárnyaikon lebegnek,
föl ébredvén Béres szolgák, ásetozván sietnek,
az ekékhez furkójokkal, sok Ökröket kergetnek,
füttyörésznek brázdájokban, munkájoknak örülnek.

A versszakok sorrendje: 1, 2, 3_v, 4, 6, 7_v, 8_v, 9, 10, 11_v, 12, 13_v, 14_v, 15_v, 16_v, 17_v, 18_v, + szakasz, 19, 20.

69 Csörsz, *Szöveg szöveg hátán...*, i. m., 186.

Erdő

13. sz. a Révai második kiadása által lábjegyzetben közölt változat, ezt követi:

14_v

R2

Farkas Pál

Másra bizza nap' járását,
Másra bizza lovait:
Itt keresi multságát,
Itt forgatja nyilait.

másra bizza a szekerét, másra bizza lovait,
Máshol től[t]i multását, Ugy forgattya sugarit

+ szakasz:

Szép hajnalban sugarassan világította Utzákat
A Puskások az erdőkben lövöldözik vadakat

15_v:

+ szakasz:

Föl jöt Phoebus már Magossan Az egek közepére
Vadászatot, más Munkákat félben hagyván, ebédre
ki ki siet hus fák alá, mégyen a Pihenésre
igy fáradván szép haszonnal haza jutnak estvére.

Nem mind vigasság a vigasság

A Vigság nem mind Vigság

A Faludi-vers két utolsó szakasza helyett:

5. Titkomat ki jelenteni
mit használ azt ki mondani	Éppen nem is tanácsos,
nem lehet sinki [!] orvos.
6. Az egekre egyedül hát
onnét várja orvosságát	bizom minden dolgomat,
jobbithattyák Sorsomat
7. But, Vigságot bár szemléllem
mind a kettőt mérsékellem	néha néha szívemben
latos serpenyőtskémben
8. A sántával santikálni
a síróval együt sirni	régi jó szép tanátlás,
bus szívnek nagy orvoslás

9. A vig szivvel vigadozni
kedves illat így áldozni | Szivet hozzá kaptsolni,
erköls éltet így élni. |
|--|---|

Új kontextusba kerülve a szövegek gyakran más stiláris töltetet kapnak, s az eredetiben talán kevésbé „érzékeny” Faludi-strófák a századvégi divatosabb érzékeny dalköltészet felé közelítenek. Ugyanakkor az elvariálódás különböző formái ezekben a vándorstrófákban is folytatódnak. Ennek egyik példája a kolozsvári *Henter-verseskönyv* egyik darabja, amelybe Faludi *Azon senki ne építsen...* kezdetű verse épült bele, kissé átformálva az érzékenység szellemében,⁷⁰ s ami ilyenformán már a topogenezis határán jár. Egy Faludi- és (Faludiból inspirálódott) Versegly-sorokat felhasználó érzékeny dal (*Ah Erdűk! Erdűk!...*) szakaszai között a *Clorinda* soraival találkozunk.⁷¹ Vándorstrófaaként illeszkedik a *Barra János-énekeskönyv* iskolai propozíciós versgyakorlatra emlékeztető, s a verselő „tehetségének korlátait”⁷² tükröző szövegébe az *Erdő* néhány szakasza.⁷³

Ugyancsak a parafrázishoz közelít a *dr. Horvát István-kolligátum* udvarló levéltöredéke. Ez utóbbi azért is érdekes, mert működésében mutatja meg a köz-költészetté váló szöveget. Nemcsak azzal, hogy az éneket („Notaja ugyan rendes”) az udvarlás kontextusába helyezi,⁷⁴ hanem a szabad variálásra való felszólítás által is, jelezve, hogy a „nyílt szöveggé” válás folyamata korántsem zárult le: „Ha valami hibát találna hugom Aszony bene meg igyéztsa.”

A „kincsestár kulcsa”⁷⁵ (?), avagy a topogenezis

A Faludi-verstől meglehetősen eltávolodik az a századvégi *Nádasdi*-parafrázis, amely az osztrák–török háborúk kontextusába helyezi az eredetileg a poroszok elleni harcra buzdító szöveget.⁷⁶ Nemcsak a helynevek aktualizálódnak (Schweidniz, Boroszló helyett Nándorfehérvár bevétele az aktuálpolitikai esemény, amire utalás történik), illetve a „burgus kölykei” cserélődnek „pogány szivü Törökökre”, hanem a vers egészében átíródik. A vers tehát 1789 végén, vagy azt követően keletkezhetett, azoknak az alkalmi költeményeknek a sorát gyarapítva, melyek a korabeli török háború csatáiról, hőseiről készültek. Talán – Baróti Szabó Dávid verséhez hasonlóan – itt is a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* által

70 Függelék 1.

71 Függelék 2.

72 KOMÁROMY, *i. m.*, 9.

73 Függelék 3.

74 A sorok kiemelt betűit „megolvasva” kiderül a levél küldőjének neve: Antal.

75 CSÖRSZ, *Szöveg szöveg hátán...*, *i. m.*, 33.

76 Függelék 4.

ugyanebben az évben közölt metszet, illetve annak leírása adhatott ötletet.⁷⁷ A felaprózódott Faludi-vers „morzsáit” későbbi történelmi eseményhez kapcsolódva, 1809 körül keletkezett ponyvanyomtatványok, ugyancsak császárhű, a magyar nemességet mozgósító lapjain is megtaláljuk:

Fel-üllök a' lovamra
Kényén nevelt fakómra
Nézek Vitéz társimra
Beollna [!] magzatira (...)

Bellonának született fiai,
Márs Iftennek ki válafztottai (...)

Most az idő, mellyben majdan
Ti méltán ditsértettek
Ha villogó fegyvertekkel
Ellenséget *űzitek*
És nemes vitézségtekkel
Táborát meggyőzitek

Törd öszve Magyar karoddal
Szerentséje kerekét
Vesd meg hamislelkűségét,
*Gázolj kevély vérében*⁷⁸

A parafrázisok, travesztiák legjobban körülhatárolt csoportját *A feszülethez* variánsai alkotják. A *Leánytársim, sírjátok...* incipittel terjedő változat megtalálható a *Lócsei ék.*, az *Erdélyi-ék.* és az erről készült Jankovich-féle másolat (NDGy, IV, 82.), illetve a *Borzi Nagy Iván-ék.* lapjain. Címe (*Aria de Jefte, Az Jephthe Leányáról*), az ószövetségi tematika és korai datálása alapján feltételezhetjük iskoladrámai eredetét. A vers travesztiájának ugyancsak drámai közegben való felbukkasására hívja fel a figyelmet Küllős Imola.⁷⁹ Legkorábban 1765-ben az *Omina vincit amor* pálos iskoladráma közjátékában, a *Kocsonya Mihály házasságában* jegyezték fel vénleánypanaszként, majd egy XIX. század eleji Zsuzsánna-játékban („Bús szemeim sírjátok / Könnyeim omoljatok /

77 *Első folyóirataink: Magyar Museum*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004, II. 151.

78 Ponyvanyomtatványok kolligátuma, OSZK 821.132–821.158., az első idézetek forrása: N. ÉDES István, *A fel-keelő nemes sereghez intézett nogatások...*, Komárom, 1809. (821.139.)

79 KÜLLŐS, *Közköltészet és népköltészet...*, i. m., 110.

Eső szakadj fejemre / Forrás fakadj szívemre”).⁸⁰ Incipitje alapján a közjátékot indító ének áll a leközelebb az összöveghez, s – paródia volta ellenére – talán ez lehet az átvezető kapocs a nagyböjti énektől a későbbi travesztiáig (az első versszak: „Szűzek, iffjak sirjatok / Rajtam szomorkodgyatok, / Vig tanácsot adgyatok, / Mert búm s- bánatim nagyok”).⁸¹ Ugyanennek a szövegnek a Napóleon-kori inverziójára bukkant Csörsz Rumen István Rummy Károly György Erdélyi Jánoshoz került kéziratában („Jértzék, Tikok, sírjatok! / Elmentek a Kakasok”).⁸² A sort egy kolozsvári kézirat Judit-napi köszöntőjével egészíthetnénk ki: „Örvengyen ma minden szív / Aki ezen házhoz hív” (*Benczédi György-ék.*).

Parafrázisra gondolhatunk Pálóczi Horváth Ádám *A barátság csak kettős társaság* című versének első strófájában (158. ének):

Pálóczi Horváth

Sem drágább kincs, sem ritkább nincs, mint az a hűség,
S mint az az egymáshoz való igaz-lelkűség,
Mellyel társához a hív Barát és egyenes szív
Viseltetik, ez míg élünk, egy gyönyörűség.

Faludi

Nehéz jó barátat,
Szives igaz társat
Találni;
De tőle nehezebb
És keservesebb
Elválni!

Mert a két szív
Olyan kincs,
Ha egymáshoz hív,
Mellynél drágább nincs.

Ebbe a kategóriába tartozik a *Temetési öröm* S. F versei között,⁸³ ami a kötetben szintén megtalálható Faludi-vers, az *Útravaló* travesztiája, illetve Verseghy *Koporsó verse*, amit nem sokkal előz meg a gyűjtemény lapjain a mintaadó Nádasdi-epitáfium Faluditól.⁸⁴

80 Uo.

81 *Pálos iskoladrámák, királyi tanintézmények, katolikus papneveldek színjátékai*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1990 (Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század, 3), 164–165.

82 Csörsz Rumen István, *Egy Faludi-vers travesztiája Napóleon korából = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely, Tanulmányok, 7), 49–52.

83 Függelék 5.

84 Függelék 6.

A textológiai értelemben vett variáns és az átdolgozás-átköltés⁸⁵ határát olykor nehéz megállapítani. Ezen a határterületen mozognak például Farkas Pál gyűjteményében a kontaminált strófákban bővelkedő *Erdő, A Hajnal*, és részben a piarista Végh János versgyűjteményének jambusokba „átal tett” Faludi-darabjai. A parafrázisnál, travesztianál jóval nehezebben megragadható a metrikai toposz, illetve a rímtoposz kategóriája, hiszen itt egy olyan eszköztár használatáról van szó, amivel maga Faludi is élhetett és élt.

A pannonhalmi gyűjtemény, *S. F. versei* (STOLL 1168) auktoriális része számos témát, motívumot (címet) vesz át a kötetben feljegyzett Faludi-versekből: pipa, szerencse, Cupido, remete, hajnal, Phoebus szekere, Fillis. *A Tavasz* című szerzemény (az incipit kivételével), az azonos téma mellett számos motívumot, parafrázált sort kölcsönöz Faludi munkájából. *A Gerlitze* esetében a verseskönyv másik felében lejegyzett *Clorinda* versformája metrumtoposzként működik, s a *Fillis hűsége* című versben a szív-hív rímtoposz is felbukkan („Oh Fillisem! ládd ez a szív / Te hozzád mindörökké hív”).

Ugyanez a rímpár számtalan gyűjteményben megtalálható, és különösen azon verseskönyvekben, amelyek Faludi-szövegeket is tartalmaznak, felmerülhet annak gyanúja, hogy a rímtoposz arra vezethető vissza.

Mert csak te vagy az a szív / Kihez holtig lészek hív (*Vajasdi N. Károly-ék.*)

Színes szív kölcsön hív” (Pálóczi Horváth Ádám)

Nincs mindennél igaz szív / Ritka ki igazán hív (*Mindszenty Dániel gyűjteménye*)

Nem igaz szív / A melly nem hív... (Borzi Nagy Iván, MTAK RUI 8r 206/59)

Ez a tiszta Magyar szív / Marad ez mind holtig hív...

Magyar szív / Holtig hív... (MTAK RUI 8r 206/138)

A szerentse csak jádzik, / Hol fel hol alá láttzik / Néha mézzel tsalogat / De majd mérget osztogat / Magam ezt tapasztaltam / A szép szó tsupa színes kép / Mely meg ragad mint a lép⁸⁶ (*Vajasdi*)

A fenti rímtoposzok is jól mutatják, hogy a topogenézis szabadon felhasználható „kincsestárának” elemei több évszázados múltban gyökereznek és messzire nyúlnak előre, a kölcsönhatások szövevényének felfejtése pedig itt nem lehet feladatunk.

85 ORLOVSZKY, *Micsoda madár?...*, i. m., 50.

86 A *Nincsen neve* szakaszvégi rímei: *kép – ép – csép – pép – lép – cserép – szép – tép* szintén a topogenetikus játéktér részét képezték.

Függelék

1.

Henter-verseskönyv, 13a–14a

Más Enek

- 1ő Resze Szerettelek álnok Lélek, de nem szerettél
Szemmel szoval tsalogattal szivel gyűllel
Abban lelted kedvedet hogy robba tettel
Titkon annak árultál a ki szerettel.
- 2 resz Hízelkedve ki kémelelted titkos tzélotat
Ugy szivemről számra tsaltad minden titkomat
Titkaidból valamit te is mondottál
Csak hogy mesterségesen jégre tsalhassál.
- 3ik resz Isten hozzád ély kedvedre azzal kit szeretsz
Tellyen abba minden kedved hogy engem meg vetz
De hid el a magas ég semmit se feleit
Mikor leg többet remelsz akkor hanyat ejt.
- 4ik resz Nem szeretlek már én többbe nem szeretlek már
Erre tanitot engemet az nekem tett kár
Tudom aszt is okom nints több panaszra mint az
Hogy egy szivhez más sziv sints valoba igaz
- 5ik resz Azon senki ne épitsen hogy vigadni lát
Vagy ki derült vig homlokom egy kis jo szint ád
Kedvet ott is tanultam mutatni szinel
Hol többi köszt mulatok beteges szivvel.
- 6ik resz Volt örömem bánatom is igen sok izben
Ebben s abban volt nagy részem tellyes éltembe
De több vólt az bánatom vig őromemnel
Eszt így fogja hordozni szivem a mig él.
Vege.

2.

RUI 8r. 193/25/21

Aria

1. Ah Erdűk! Erdűk!
Zűldellő Erdűk!
Hová lett kedvem?
Meg epett Szivem,
El tőnt örömöm.

2. Ah Erdűk! Erdűk!
Zűldellő Erdűk!
Sokszor sétáltam
Vigan múltattam
Zűld árnyéktokban.

3. Itten Narczissok
Szép Hiacyntok
Oldalom körül
jártak fel-s-elűl
Reám Mosolyogván.

4. Itten a Flora
Gyenge Virágra
Nyújtotta kezét
Szaggatta szépét
Nékem ajánlván.

5. *Itten Dianna*
Midőn sétálna
Vadat kergetvén
Sokat meg ejtvén
Én hozzám jöve.

6. Nymphák karjai
Szép játékjai
Rendes tánczai
Diszes Tréfai
Itt Vigasztaltak.

7. Pan furulljája
És ugró nyája
Orpheus ama
Héres Harfája
Volt mulatságom.
8. De Erdúk! Erdúk!
Zöldellő Erdúk!
Mondjátok nékem
Ki vitte-el szívem
Szép mulatságát.
9. Im halljad! Edúk
Tudtodra adgyuk:
Sok irigykedúk
Hamis kérkedúk
Rosz Kereskedúk
10. Halljátok Erdúk!
Okát ezt adgyuk:
Isten akarta
Ambár nem hadta
Búban Szívemet.

3.

Barra János-ék., 23–27.

Sebes szárnyal vig jelekkel
Az holnapok repülnek
Lagy meleggel fris szellőkkel
Kikelethez készülnek
A víg tavasz kezdetével
A komor tél költözik el
Erdő mező dolgot mivel
Zöld köntösben öltözik

Fejer köntös jegyes [!] fedel
Már a mezőt nem fedí
A természet máskeppen jár
Magát olly rendben szedi

Ember barom minden állat
Víg tavaszal ujulnak
Pasztorok is vonnak valat
A tűz mellől tagulnak

A nagy hegyek küs [!] mezők
Szabad szállást keszítnek
Tsokros bokros szalos erdők
Völgyeket ekősítnek
Szálás erdőknek teteje
Zöldsegetől vidamulnak
A virágok szep mezei
Egeszen meg ujulnak

Midön tamad nap sugárral
Fel zendül a Jeles nap
Jön fel plebus [!] uj világgal
A Szarnyas nep fakra lep
Bus Gerlitze regi sorsát [!]
Fel keresi utnak kél
Minden madár kiáltya társat
Zengesektől zeng a hegy

Panis fuja trombitáját
E kálnoki válaszsza
Viszi hamar illy postáját
Kej fel a ki aluszol
Venus immár a nem fákkal
Ide járul tanczra kel
Szűz nim fákkal Grátiakkal
Járulnak mindenek [!] igy él

Nohát müis elméssereg
Minervának magzati
Mert az idősem kesereg
Kilennc musák rajzári [!]
Vitorlákot ki terjeszven
A mezőre repüljunk
Kedvünk vig szelnek ereszven
Vigságban el merüljunk

Magos hegyek szelid erdők
Pan Istenünk satora
Hantos halmok hizte [?] ernyök
Dianák udvara
Szüz nem fáknak vig utzaja
meg tetzik hogy ujulnak
Dialesek palotája
Ha hozzátok járulnak

4.

Vutskits-ék. (1798), Ms 1625 (STOLL 442.)
87a–88b. CXXVIII. Enek

[Laczkovits János verse; *Magyar Kurir*, 1789. november 4.]

1. Talpra esett Vitézek! Trombitánk rivadgyon
Szelek Postáin hirünk had nyargaljon
Agyuk menydörgési
Enekek Zengési
Szaggassák az Egeket
Hirdessék a nevünket
2. Meg vettük Várait Nandor Fejér Várnak
Országunk haidoni leg első kulcsának
Vertük a Táborát
Rontottuk Udvarát
Pogány szívü Törököknek
Kereszténység Olyvének
3. Tornyos kö falait földig le rontottuk
Mecsetes Templomát porán, hamván hagjtuk
Fene kevélységét
Poklos dölyfösségét
Meg alacsonitottuk
Porát Lántzra jutattuk.
4. Villam Pattantyuít hoztuk halgatásra
Dühüs Orditasit nyögő jajgatásra
Konczoltuk rongyait
Öltük porontyait
Pusztitottuk Joszágát
Meg törtük avadságát

5. Egeket csapkotta sebess Tüznek lángja
A Földet el telte sebben estek jajja
Döntöttük falait
Egettük Házait
Mint Barmokat Öldöztük
Vas Lántzokkal kötöztük.
6. Dörgöttek agyuink szörnyü Menyborgéssel
Hullottak a Bombák Zaporos eséssel
Tüzes Patak Várban
Folyt mint Viz árkában
Minden pörgölt enyészttet
Hammu. 's. porrá égetett
7. Boltozott Tetei pompás Palotáknak
Omlottak Falai Kö Száli Tornyoknak
Bástyák hasadoztak
Vas Kapuk Szakadtak
Volt nagy kurjangatás
Es iszszonyu jajgatás
8. Török Dög Testeken lejtö Tántzot jártunk
Istennek hálákat gyözedelmért adjunk
Mert Török igáját
Rabbá tettük nyájját
Harásoltuk mindenit
Fel prédáltuk Kincseit.
9. Ki üztük Belgrádnak roppant Városából
Ösi[n]knek Vérivel felépült Várából
Szakallas Lakosit
Holdnak a Zsoldosit
Rab Szijjakra aggatuk
Mint a Csordát hajtottuk.
10. Loboghatnak immár szabadon a Dunán
Szines Vitorláink Száván és a Dráván
Többé a Töröknek
Vámot nem fizetnek
Már szabadon mehetünk
Mikis kereskedhetünk

11. Ti Magyar Seregek már örvendeztetek
Győzelem Pálmát im ti meg nyertétek
Törököt öltétek
Mindenütt Vertétek
Fegyverteket mejjében,
Fördöttetek vérében.
12. Szerencsés Austria nézd Győzedelmedet
Országot hodito villám Fegyveredet
Oroszlány a néped
Szívében van képed
Tsak egy Laudon vezesse
Es a Császár szeresse.

5.

S. F. *versei*, 45–46.

Temetési Öröm

Hogy meg haltál jól esett,
Kár, hogy előbb nem vetett
Elődbe tört a' halál,
Olyan fínom fi valál.

Jól tetted, hogy meg haltál,
Tőlünk egyszer el váltál
Úgy is tested nem soká
A' könnyű szél ingatná.

Tsendességben nyúgodjál,
Kedved szerént alugyál,
Ne talántán fel keljél,
És még haza dötözgjél.

6.

Verseghy Ferenc, *A' Parnassus Hegyén zengedező
Magyar Músának szózáti...*

54. Koporsó vers

Ki erre bújdosol,
és még kint habozol
világnak kintseit
vadászván kényneit,
állapodgy-meg!

E falat', melyl' ékemet
el-zárta képemet
szemnek nyilaitol
szépnek ajakitól
jól tekintsd-meg.

Még-éltem tűz valék!
Ah sokszor lobbanék
látván kegyeseket,
mellettem ölyveket,
édes lángra

Ebreszték sziveket
sok ékes mellyeket
vagy tetző szinekkel
vagy hiv szerelmekkel
viszszont lángra.

Már múlnak tűzeim
mert sűrű könyveim
lelkemből forván
's reájok hűlván
hamvá teszik:

menny! Kérlek, ne sirass
felettem ne mulass
Ekesnek könyvei,
mert tűznek jelei,
tűzzé teszik.

Szeretett 1781^{dik} esztendőben 1^ő 9^{ben}, midőn Modesta Szűz, a klostrom-
ba menvén, a világnak meg hala

